

ЗАКАРПАТСЬКИЙ ПЕРШОПРОХОДЕЦЬ (до сторіччя відомого літературознавця Василя Микитася)

Минувшину Закарпаття вивчало чимало дослідників, але серед них завжди виділялися ті постаті, які за своїм внеском підіймалися над іншими. У літературознавстві другої половини XX століття це насамперед два доктори філологічних наук Василь Микитась та Олекса Мишанич. Обидва, до речі, у свій час завідували відділами в Інституті літератури імені Т.Шевченка Академії наук України. Щоправда, в кожного з них по-різному складалася наукова доля. Василь Микитась (1924–1999) отримав найбільше визнання в радянські часи, а Олекса Мишанич (1933–2004) – вже після здобуття Незалежності.

Про це говорилося на круглому столі в Закарпатській обласній науковій бібліотеці імені Федора Потушняка, присвяченому сторіччю В.Микитася, яке відзначалося 23 жовтня 2024 року. Присутні на зустрічі закарпатські науковці Іван Хланта, Надія Ференц, Іван Сенько, Сергій Федака згадували свого вчителя і старшого колегу.

ДОСЛІДНИК ЛІТЕРАТУРНИХ ЗАКУТКІВ

За 15 років (1955–1970), які провів уродженець Дніпропетровщини на Закарпатті, він зробив стільки, скільки під силу цілим науковим інституціям. Ясна річ, що в ті тоталітарні часи вчений писав і «на злобу дня», що нині не додає йому авторитету. Однак у своїх численних працях завжди намагався відштовхуватися від факту, а для цього чимало часу проводив в архівах, описавши, для прикладу, давні рукописи та стародруки, що знаходилися в бібліотеці Ужгородського державного університету та обласного краєзнавчого музею.

Василь Микитась був автором першої монографії про Олександра Духновича у 1959 році, що зняло табу на дослідження творчості закарпатських будителів не стільки на Закарпатті, як на Пряшівщині, яка з того часу повила перед у публікаціях спадщини закарпатських письменників XIX і першої половини XX століття. Пряшівська дослідниця

*Василь Микитась
(1924–1999)*

Олена Рудовчак разом із Василем Микитасем розпочали роботу над академічним виданням творів Олександра Духновича (на сьогодні видано чотири обсяжні томи). Також вони підготували і об'ємну поетичну антологію закарпатського письменства від першопочатків аж до 1945 року, ввівши в науковий обіг десятки забутих чи невідомих для загалу імен. Ця праця ніким досі не перевершена.

Василь Микитась опублікував перші ґрунтовні нариси розвитку закарпатського письменства у XIX столітті та на початку XX у книжках «Галузка могутнього дерева» (1971) та «З ночі пробивалися...» (1977). У СРСР це були єдині монографії, з яких можна було детальніше дізнатися про літературний процес на Закарпатті аж до 1919 року, коли край перейшов під владу Чехословаччини. Згодом Олекса Мишанич дослідить попередні століття, а Юрій Балега дасть своє бачення закарпатської літератури у чехословацьку добу, на жаль, надмірно заідеологізовано.

Василь Поп, той же Юрій Балега та Олекса Мишанич чимало писатимуть про творчі здобутки своїх сучасників, таким чином завершуючи картину літературного розвитку краю від сивої давнини аж до початку XXI століття. Їхнім наступникам уже значно легше простувати протоптаним путівцем.

ПЕРША МОНОГРАФІЯ ПРО ПЕРШОГО ЛІТЕРАТОРА ЗАКАРПАТТЯ

Кандидатську дисертацію Василь Микитась захищав про життя і творчість Михайла Андрели, якого вважають першим літератором Закарпаття, адже той був сучасником Богдана Хмельницького та Ференца Ракоці II. Його книжка «Український письменник-полеміст Михайло Андрелла», видана у 1960 році, стала набутокком нашого літературознавства, адже раніше ця постать була маловідома. А саме цей священник-полеміст став автором перших на Закарпатті оригінальних рукописів, написаного церковнослов'янською мовою, яка тоді вважалася книжною, з домішками місцевих слів.

Михайло Андрелла (1637-1710) народився в селі Росвигово, яке нині є мікрорайоном Мукачєва, через що підписувався «Оросвигівський», як інший відомий український полеміст, його попередник, Іван із Судової Вишні на Львівщині прозвав себе «Вишенським». Андрелла був освіченою людиною, вчився у Відні, Братиславі, Трнаві. Знав декілька іноземних мов – латину, угорську, польську. Був греко-католицьким священником, але згодом повернувся до «старої віри» і став агітувати за повернення до православ'я, через що переслідувався владою і навіть сидів у Мукачєвському замку в кайданах.

Спочатку Андрелла проповідував свої погляди усно, мандруючи Закарпаттям, а наприкінці життя сів за писання полемічних праць. На сьогодні збереглися дві з них – «Логос», що знаходиться в Санкт-Петербурзі, і «Оборона вірного чоловіка», яку продали свого часу до львівського «Народного Дому». Як зауважував перший публікатор цих писань Олексій Петров, у ХІХ столітті в єпископській бібліотеці зберігалися ще кілька праць Михайла Андрелли, але через сто років Василь Микитась їх уже там не виявив. Вірогідно, вони втрачені назавжди.

Михайло Андрелла – по-стать непроста, його полеміка з католиками, протестантами та уніатами, переповнена емоціями і часом не парламентськими виразами, що було характерним у ту добу релігійних воєн. Але з його обширних рукописів ми можемо чимало дізнатися, адже він писав про те, що бачив доволі, що відчував, як мислив.

У своїй монографії Василь Микитась наводить цікаві факти, які перегукуються із сьогоденням. Так, нині дехто би хотів показати Мукачєвську греко-католицьку єпархію, як таку, що не мала нічого спільного із сусідніми українськими регіонами. Мовляв, у неї завжди був особливий шлях. Але чи відповідає це дійсності?

ПРО ДАВНІ ЗВ'ЯЗКИ З РЕШТОЮ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Ось декілька фактів про зародження греко-католицької церкви на Закарпатті із книжки про

Найзапитуваніша книжка Василя Микитася, перевидана в Києві 2020 року

Остання монографія «Геній у терновому вінку: А.Ю. Кримський» видана у видавництві «Наукова думка» 2022 року

Михайла Андреллу: «Форма самої унії була відома і Пазмано (католицькому кардиналу), і Другету, бо вона вже існувала по сусідству в Галичині. Для досягнення своєї мети граф Другет запросив до своїх володінь уніатського Перемишльського єпископа Атанасія Крупецького». Але через активний опір місцевих людей той змушений був негайно повернутися до Галичини.

Другою спробою стали намагання Віденського двору, які були вірними католиками: «Габсбурги намагаються використати у своїх цілях мукачєвського єпископа Василя Тарасовича, що теж походив з Галичини і був таємним уніатом. Підкуплений католицьким примасом, Тарасович у свою чергу підмовив кількох попів і ті згодилися прийняти унію. Але коли про це дізналося православне населення, зокрема, мукачєвці, то вони витягли Тарасовича з келії монастиря і наказали розірвати зв'язки з ненависною їм унією. Припертий до стіни єпископ погоджується з вимогами населення і «кається про людське око», а насправді збирається таємно покинути свою резиденцію та разом з кількома співниками влаштувати офіційне проголошення унії. Однак в останню хвилину семигородські власті заарештовують Тарасовича і відправляють його в тюрму». Лише заступництво Фердинанда ІІІ звільнило єпископа з-за ґрат.

Далі єзуїти викликають на підмогу двох інших галицьких ченців Петра Розтопчинського і Гаврила Косовича з василіянського ордена. Нарешті 24 квітня 1646 року 63 священники зібралися на чолі з Розтопчинським в ужгородському замку, резиденції графині Анни Другет, яка владно керувала цим процесом, і проголосили унію з католицькою церквою. Першим уніатським єпископом обирають того ж таки Петра (Парфенія) Розтопчинського, яким ним був до смерті.

Як бачимо, галичани приймали безпосередню участь у цій складній міжконфесійній боротьбі і навіть очолювали процес переходу до греко-католицької віри.

Василь Микитась зауважує, що «з ХV і до кінця ХVІІ століття у Мукачєвську православну єпархію часто присилали зі Сходу єпископів, які привозили із

Учасники круглого столу до 100-річчя Василя Микитася – науковці Іван Сенько, Надія Ферени, Іван Хланта та письменник Олександр Гаврош

собою значну кількість церковних книг. Так, наприклад, православний мукачівський єпископ Сергій на початку XVII століття був висвячений аж у Києві».

У користуванні Михайла Андрелли, який добре знав історію Берестейської унії 1596 року, були книжки українських вчених і мислителів – «Лексикон славеноросский и имен толкование» Памви Беринди, «Ключ розумения» Іоанакія Галатовського, «Камінь» Петра Могили. Так само доставлялися з Галичини й уніатські книги.

Не дивно, що «твори Андрелли пересипані українськими і російськими словами і зворотами. Міг би він, за його словами, писати і простою народною мовою, але не хотів, щоб його звинувачували в темноті і неграмотності, як це любили робити вчені католики. Тому й писав тодішньою книжною мовою».

Особливо великий вогонь полеміки Андрелла спрямовує проти мукачівського греко-католицького

єпископа Йосифа де Камеліса, який, не знаючи церковнослов'янської, написав латинською мовою досить великий за розміром катехизис для потреб молодшого покоління. «Цей грек, підтримуваний Римом і Віднем, раніше був скриптором ватиканської бібліотеки, римським прокуратором руських василіян», – зазначає Василь Микитась.

З латини його писання переклав викликаний з Галичини греко-католицький священник Іван Корницький. Книжка була надрукована в 1698 році в Трнаві в друкарні єзуїтської академії під заголовком «Катехизис для науки угоруским людям». Перекладаючи «Кахизис» з латинської мови Корницький написав для нього післямову, крім того вніс багато слів і зворотів галицького наріччя. Галичанин був впливовою фігурою під час правління Йосифа де Камеліса.

На завершення свого дослідження Василь Микитась робить висновок: «Андрелла єдиний подібний представник в літературі закарпатської гілки українського народу. Поєднання гумору, сатири і нещадного сарказму визначають особливість його полемічної майстерності. Суспільна і літературно-полемічна діяльність Михайла Андрелли є яскравою сторінкою в історії української літератури. Твори Андрели, поряд з посланнями Іваном Вишенського та інших письменників, є зразком полемічної літератури XVII століття, її золотим фондом».

Олександр Гаврош,

письменник, публіцист;

<https://orcid.org/0009-0006-6731-6052>